AUGUSTENBORG SLOTSKIRKE

AUGUSTENBORG FLÆKKE

1651 solgte Frederik III. landsbyen Stavnsbøl, der lå på nordsiden af den inderste, forhen betydelig længere vig af Augustenborg fjord, til hertug Ernst Günther, Hans den Yngres sønnesøn. Denne nedlagde landsbyen og opførte her en anselig bindingsværksgård, som han efter sin gemalinde Augusta af Glücksborg kaldte Augustenborg, og omkring denne opstod flækken af samme navn. Det 1665 indrettede †*kapel* på Gammelgård (Ketting sogn, Als nr. hrd.) blev opløst allerede 1670 og af hertug Günther overført til Augustenborg[1]. Hertug Frederik Chr. den Ældre nedbrød oldefaderens gård og opførte i årene 1770—76 (arkitekten ukendt, jfr. dog note 4) den nu stående slotsbygning med kapel i nordfløjen, og indtil 1848 var slottet sæde for de augustenborgske hertuger, hvorefter det førte en omtumlet tilværelse (lazaret, kaserne, seminarium m.m.), indtil det 1920 blev erhvervet af den danske stat og 1932 omdannet til sindssygehospital[2] (arkitekt Knud Lehn Petersen).

Kapellet er nu sognekirke for flækkens beboere, som tidligere for største delen bestod af fyrstelige betjente. Hertugen holdt en hofpræst for familien og de til slottet knyttede folk; andre i flækken sognede til Ketting kirke, blandt hvis herligheder hørte korntienden fra de 11 nedbrudte gårde i Stavnsbøl; men denne afstod præsten Reenberg With (præst i Ketting 1752—93) til hofpræsten[3]. 1874 blev sognet udskilt fra Ketting. Om kirkegården, se p. 2169.

Det 1770—76 opførte trefløjede slot, med de noget ældre, ligeledes trefløjede, udbygninger i øst, er det største og mest helstøbte barokanlæg i Sønderjylland; til den tre stokværk høje hovedbygning i vest slutter sig to jævnhøje, fem fag lange sidepavilloner i syd og nord, hvis forlængelser dannes af kun to stokværk høje, syv fag lange fløje. Den nordre af disse rummer kirken.

Bortset fra hovedfløjens midtfronton er den *ydre* form ens for alle slottets afsnit, og kirkefløjen danner i overensstemmelse med planen — der i det væsentlige kan gå tilbage til årene før den ældste af udbygningerne (1733)[4] — en nøje parallel til sydfløjen. Kirkefløjen er opført på synlig syld af kløvede kampesten, noget lavere på sydsiden end i øst og nord. Façaden har mellem de to vinduesrækker en smuk bæltegesims med øvre fremspringende skråskifte; hovedgesimsens øvre del er af træ. I øvrigt er façaden opdelt af brede, vandrette og lodrette murbånd, og da bæltegesimsen i forvejen understreger fladens horisontale linier, bliver fornemmelsen af de lodrette bånd som lisener trængt i baggrunden; tilbage bliver indtrykket af et system af blændinger omkring de

enkelte vinduer, foroven med retkantede udvidelser (»rokokoører«). Vinduerne (oprindelig 2 × 7 i syd og nord, 2 og 3 i øst) er retkantede. Fra første færd var der kun to døre, een midt i sydfaçaden og een i østgavlen (med to trappetrin), begge siddende i et lodret murbånd. Begge døre har (som så mange af de samtidige og yngre huse i flækken) træ-indfatning, der er tværrillet mellem karnisprofiler og foroven formet som en forkrøppet fladbue. I nyere tid er nordsidens vestligste vindue omdannet til dør for menigheden. Syddøren er ude af brug, mens østdøren tjener som adgang til pulpituret. De dobbeltfløjede, grønmalede dørfløje er rokokoagtige, hver med to frisefyldinger (dobbeltfalset »spejl«) over et glat, rektangulært fremspring med profileret overliste. Beslag af messing med masker og C-bøjler, kronet af kors. — Det i øst afvalmede tag, som bæres af et smukt og kraftigt fyrretræstagværk, er lagt af sorte, glaserede teglsten.

I det *indre* minder Augustenborg slotskirke om sin ældre frænde i Gråsten (Åbenrå amt p. 1918) ved omløbende balkon og det tøndehvælvede loft. Mens Gråstens kirkeinteriør imidlertid er bygget op over længdeakse (alter-orgel) og tværakse (prædikestol-fyrstestol), er i Augustenborg længdeaksen enerådende med alter-prædikestol-orgel vis-à-vis fyrstestolen. De to kapeller repræsenterer da hver sin løsning på indretningen af det lutheranske slotskapel, hvis udformning var genstand for talrige eksperimenter lige fra reformationstiden — jfr. også Sønderborg slotskapel p. 2129 — og ned i 1700tallet. Christiansborgs 1740 indviede †slotskirke har næppe været uden indflydelse på indretningen af hertugernes Augustenborg kirke med fyrstestolen over for alter-prædikestol-orgel. Ligheden har i alt fald slået Søren Abildgaard, der skriver: »Kirken har indvendig samme Bygning som Slots Kirken i Kiøbenhavn«[5]. Det ældste eksempel på den løsning, der er kommet til orde i disse to fyrstekapeller — og som blev den almindeligste i 1700'rnes Europa — er vistnok det 1590 indviede kapel i Wilhelmsburg i Schmalkalden[6].

Vestligt i kirkerummet, hvis vinduer står som dybe, smigede (afrettede) nicher, er i stueetagen afskilret en *herskabsstol* (vel til fyrstens familie eller til hoffets damer[7]), som mod kirkerummet har panel med tre fag smårudede skydevinduer; det midterste er bredest og tjener nu som menighedens indgangsdør fra den til forhal omdannede stol; men oprindelig har alle de nedre panelfag kunnet åbnes som låger (spor efter bukkehornshængsler). Et minde om forhallens tidligere funktion er en kakkelovnsniche i vestvæggen.

Langs alle kirkerummets vægge løber en balkon, der hviler på 2 × 6 svære toskanske søjler af eg, hvorved rummet deles i eet bredt og to smallere skibe. To østsøjler, på hver side af prædikestolsalteret, er kannelerede, og i vest er de tilsvarende søjler erstattet af herskabsstolens pilastre. Over den omløbende arkitrav, med klassiske »guttæ«, springer profilgesimsen kraftigt frem med »sparrenköpfe« på undersiden. Balkonens brystværn består af spinkle barokbalustre

Fig. 1. Augustenborg slotskirke. Indre set mod øst. N. E. 1957

med svært ægled, afbrudt over søjlerne af nu glatte postamenter, som bærer mindre, glatte, korintiske søjler til støtte for gesimsen mellem de flade balkonlofter og midtskibets flade tøndehvælv.

I vest bærer brystværnet *hertugstolens* panelværk med glasruder, tredelt af kannelerede, korintiske pilastre; mod syd og nord har stolen tilsvarende panel og i sydpanelet en dør. Et stykke mod øst er langsidernes pulpitur spærret af

et spinkelt gitter (med låge), således at østpartiet har kunnet afspærres til hertugens brug. Adgangen til pulpituret har for hertugen, hans familie og gæster været ad døre i vestvæggen (fra pavillonen) på hver side af hertugstolen; for andre har adgangen til pulpituret været fra det til kirken stødende østrum, hvortil man kunde komme dels udefra gennem den omtalte østdør, dels fra kirkerummet gennem to døre østligt i hvert »sideskib«. Fra dette rum fører to vinkelbøjede trapper med repos til pulpituret, med spinkel, i den ene side stærkt hulet håndstang og udsavede, i stigningen usymmetriske balustre. Over repos'en er trapperne begrænset af panel, i sydøsthjørnet skjult af et nyere præsteværelse. Gennem en dør på repos'en fører de to trapper direkte op til nord- og sydpulpituret, men umiddelbart over de åbne trappeskakter, i vægpanelet på hver side af orglet, er der døre ind til orgelværket (og herfra til tagrummet).

Tøndehvælvet over midtskibet, de flade lofter under og over pulpituret, vægpartiet på hver side af prædikestolsalteret samt over østdørene forneden er dekoreret med spinkle stukornamenter (jfr. fig. 8) i rokoko, der svarer til ornamentikken i havesalen, der ifølge signatur er af Michel Angelo Taddei fra Lugano (Schweitz). Væggene er i øvrigt pudsede og hvidtede, og inventaret står hvidmalet med lidt guld.

Kirkerummets gulv består af vekslende sorte og hvide marmorfliser, den lukkede stol forneden i vest har (nyere) Ølandsfliser, i hertugstolen er der bræddegulv med stenfliser i kakkelovnsnichen.

INVENTAR

Ligesom Gråsten slotskirke med sin storbladede akantus, sine buttede englebørn og sin megen forgyldning står som eksponent for enevoldsbarokken i dens sidste fase, således er det rokokoens former og spinkle ornamenter, der præger Augustenborgs hvide kirkerum, enkelt, men nu sikkert enklere end oprindelig, idet ornamenter og detaljer er gået tabt. Nænsomme restaureringer har ladet rummet bevare sin harmoni og ikke skæmmet det ved utidige tilføjelser. Først i de seneste år har man ophængt en moderne malmkrone midt i kirken.

Prædikestolsalter (fig. 3). Kirkens østende virker særlig pompøs ved sammenkoblingen af alter, prædikestol og orgel, det sidste umiddelbart over østpulpituret. Prædikestolsalteret begrænses af østpulpiturets to søjler, der, som nævnt, er de eneste kannelerede. *Bordet* er 93 cm højt, 191 cm bredt, 170 dybt og består af høvlede og pløjede fyrrebrædder (op til 32,5 cm brede); det dækkes af et nyere, rødt *alterklæde* med maskinbroderede guldgaloner og -kors.

Prædikestolen indtager altertavlens plads og flankeres af adosserede pilastre med små rocailler på og under kapitælerne. Den femsidede stol er af rokoko-

N. E. 1957

Fig. 2. Augustenborg slotskirke. Indre set mod vest.

form, med lille »mave« forneden og smykket med spinkel rocaille- og bladornamentik. Indadsvunget underbaldakin og femsidet himmel. Opgangen er fra det omtalte trapperum i øst.

Altersølv. Kalk (fig. 6) 1775, 24,7 cm høj, med forneden cirkulær, foroven

slank, ottesidet fod, trinde skaftled og foldet eller buklet knop midtdelt af bredt tværbånd med englehoveder. Ret stort, let udsvejende bæger med graveret krone over Æ A / P Z S H S [Æmil August, Prinz zu Schleswig-Holstein, d. 1786, jfr. Sønderborg slotskapel p. 2155]. Stemplet med Åbenrå bymærke og F C H i rektangel for Fr. Chr. Hansen (Boje 1208). *Disk* med samme indskrift, stempler og årstal og med rand af otte kølbuer; 16,5 cm i tvm. *Oblatæske* med samme indskrift og stempler, trind; 10,8 cm i tvm. *Alterkander.* 1) (Fig. 5), fra begyndelsen af 1700'rne, 33 cm høj, med Hamborgs mærke, tre tårne over portal med H (Rosenberg II, 132 nr. 2363). 2) (Fig. 7), med samme indskrift og stempler som alterkalken, 25 cm høj.

Alterstager. 1) (Fig. 4). O. 1650, af sølv, med cirkulær, let hvælvet fod under balusterled, snoet skaft og flad lysekrave, alt med drevne og ciselerede barokblomster. Over lysekraven anbragt en løs lyseskål, fra sidste halvdel af 1800'rne. 31 cm høje. Stemplet med Hamborgs våben og mestermærke, sammenskrevet HLB for H. Lambrecht (Rosenberg 2422). Den løse lyseskål er stemplet med frakturbogstaver i rektangel: A C P (ell. R?). 2) Syvarmet, nyere, af sølv.

Alterkrucifiks, skåret af hertug Fr. Christian den Ældres lakaj, senere degn i Ulkebøl, Chr. Rud. Ebeling[3] (sml. orgel). Figuren, 28,5 cm høj, af lyst træ; sortmalet kors, 111 cm højt med piedestal.

Alterskranke, svejet, udgående fra det østligste, glatte søjlepar, med balustre som balkonens brystværn.

Døbefont, klassicistisk, skænket 1807 af den russiske kejser[8], af alabast, ca. 95 cm høj og 40 cm i tvm. Midt på gulvet, mellem tredieøstligste søjlepar.

Dåbsfad, 1655, af sølv, glat med smal profilkant, 60 cm i tvm. I bunden graveret det hollandske regentvåben over skriftbånd med versaler: »Concordia res parvæ crescunt« (»små ting vokser ved enighed«). På randen Haags bymærke 1655, mestermærke for Nicolaes Loockemans samt årsbogstav (C)[9].

Stoleværket, i »sideskibene«, er enkelt, af fyr; døre og gavlplanker har samme højde og er af dækket med en profilliste. Både gavle og døre har frisefyldinger med dobbelt-»spejl«. Den forreste stol har udsavet, svejfet sarg og fyldingsryglæn, de øvrige stole er her glatte. Oprindelige dørhængsler. I et stolestaderegister fra 1775[10] hedder det bl.a.: mandsstolene på sydsiden omfatter numrene 1—12, kvindestolene på nordsiden 1—16. På sydpulpituret er der fire pladser, på nordpulpituret to. Nede i kirken er der stole til børn og tjenestepiger.

Præste- og degnestole. To ens, små »skabsstole« i kapellets østhjørner med dør, der forneden er udbuget, således at den siddende får plads til knæene, og med indvendig skydelem til et lille bogrum, foroven fladbuet, med seksrudet vindue; oprindelige hængsler. Svejet gavl (jfr. fig. 8).

To *lukkede stole,* tref agede, med midtdør og foroven med rudegitter, er anbragt mellem skriftestolene og det egentlige stoleværk (jfr. fig. 8).

N. E. 1957

Fig. 3. Augustenborg slotskirke. Prædikestolsalter (p. 2164) og orgel (p. 2168).

Klapstol i empire, X-formet tremmestol, muligvis tidligere orgelstol(?).

Om *fyrstestolen* på balkonen og *herskabsstolen* nedenunder i rummets vestende, se p. 2162f.

E. M. 1960
Fig. 4. Augustenborg slotskirke. Alterstage (p. 2166).

Orgel. På en bjælke bag orglet sidder fastlimet et stykke papir med følgende indskrift: »Anno 1773 ist diese Orgel neu erbauet worden von Johann Daniel Busch aus Itzehoe. Organist war Christian Rudolph Ebeling« [jfr. alterkrucifiks]. På den anden side en fastsømmet seddel med: »Im Jahre 1907 ist diese Orgel von dem Orgelbauer Zachariassen in [Apen]rade (Firma Marcussen und Sohn) neu erbaut worden. Von den alten Orgel wurden nur 5 Register sowie der Prospect beibehalten. Organist war Fr. Bruhn. Die Herstellung geschah auf Kosten der Kön. preussischen Regierung für 6700 M.... Marcus Bade, Pastor ...«. Den gamle disposition er bevaret sammen med façaden, graveret med sortmalet skriveskrift på små, i enderne fligede tinplader opsat på hver side af klaviaturet. Dispositionen gengives her i sin helhed, da den har interesse som udtryk for overgangstiden mellem den højbarokke og den romantiske periode[11]:

Til venstre:		Til højre:	
»Oberwerck	Manual	Manual	Oberwerck
Flötetraversiere 8 Fuss	Bordun 16 Fuss	Principal 8 Fuss	Principal 4 Fuss
Bohrflöte 8 Fuss	Gedact 8 Fuss	Violdigamba 8 Fuss	Quintadena 8 Fuss
Hohlflöte 4 Fuss	Octave 4 Fuss	Quinte 3 Fuss	Nachthorn 2 Fuss
Vox humana 8 Fuss	Octave 2 Fuss	Mixtur 4 Fach	Cornet 4 Fuss
Tremulant	Cimbel 3 Fach	Trompete 8 Fuss	Oberwer k Ventil
Neben-Züge	Pedal	Pedal	Ventile
Cimbelstern	Principal 8 Fuss	Subbass 16 Fuss	Manual Ventil
Pedal Koppel	Posaune 16 Fuss	Trompete 4 Fuss	Pedal Ventil«[12]

En beskrivelse ved Ebeling af dispositionen findes i Christiansfeld brødremenigheds arkiv[13] (svar på en forespørgsel 1777); heri hedder det bl.a.: »Die beiden Clavire können ausgekoppelt werden, die untern Claves sind elfenbein. die diatonischen schilpard«.

Façaden er rokokoorglets vanlige: hovedtårn med forkrøppet bue, symmetriske sidetårne med skævt svejet overliste og skæve, men symmetriske mellemfelter, foroven og forneden dekoreret med rocaille- og gitterværk. Over sidetårnene vase, under hovedtårnet englehoveder i skyer, spinkle rammefelter under tårne og mellemfag.

N. E. 1957

Fig. 5—7. Augustenborg slotskirke. Alterkalk 1775 og -kander (p. 2165 f).

Salmenummertavlerne er dels fra o. 1900, dels nyere, *lysekronen,* midt i kapellet, mærket: »H. L. Anno 1955«.

†*Lysearme.* I en optegnelse fra 1794[10] hedder det: Billedhugger Ebesen er nu ved at være færdig med lysearmene; der skal ialt laves 13 stk. à 8 sk., og de skal forgyldes. Billedhugger Rudolph er ikke så langt, »da das stechen der Zierrahten viele Zeit erfordert«, og da han kun kan være alene om arbejdet. Om dette arbejde refererer sig til lysearmene eller andet, er uvist.

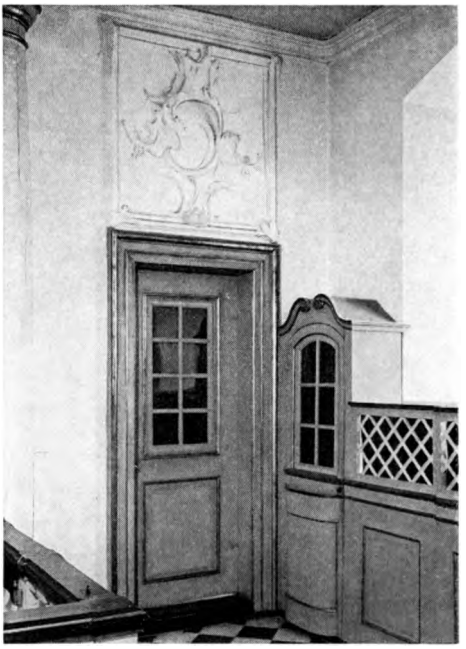
Klokker. Begge slottets klokker, der er ophængt i portbygningens spir, er støbt 1767 af Joh. David Kriesche, Eckernførde, og begge omtrent ens udstyret, med indskrifterne (reliefversaler) i halsfrisen mellem akantusbladborter samt med englehoveder og bladværk på legemet. Begge er omhængt 1958 af Aug. Nielsen. 1) »Soli deo gloria. Anno 1767. Aus reinen Ertz bin ich geflossen. Iohann David Kriesche zu Eckernförde hat mich gegossen.« På legemet hertugens spejlmonogram mellem svævende basunengle og over H Z S H S [titelinitialer], hvorunder kvindebuste. Tvm. 89,5 cm. Slagklokke for time.

2) »Me fecit I. D. Kriesche zu Eckernförde anno 1767. Werd ihr mir geschücklig rüngen, so wird mein Klang euch durch Hertz und Ohren drüngen.« Tvm. 66,5 cm. Slagklokke for kvarter.

KIRKEGÅRD OG GRAVMONUMENTER

Kirkegården, anlagt 1848 i flækkens østlige del, ved Stavnsbølgade og udvidet 1869. Oprindelig var den tænkt som militær kirkegård, og flertallet af flækkens beboere begravedes indtil o. 1870 på Ketting kirkegård[14].

På kirkegården hviler ialt 241 soldater fra krigen 1848—50 (46 fra 1848, 145

N. E. 1957
Fig. 8. Augustenborg slotskirke. Kirkens sydøstre hjørne.

fra 1849 og 50 fra 1850); desuden rummer kirkegården et stort antal grave fra krigen 1864. På en stor fællesgrav rejstes 1854 et monument, en sleben granitsøjle kronet af et marmorkors og med indskrift: »Denne Steen satte det danske Folk over trofaste Sønner døde for Fædrelandet i Aarene 1848—50—51.« Efter krigen 1864 tilføjedes en mindeskrift for de da faldne[15].

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Sønderborg provstearkiv (efter 1879): 1879—1920. Sager ang. de enkelte sogne. Asserballe, Augustenborg, Broager. — *De augustenborgske godser:* (aflev. fra Kiel) C IV, nr. 99. 1749—1851. Augustenburger Schlosskapelle u. d. Hofprediger. — *Biskoppen over Als og Ærø:* 1640—1864. Sager ang. de enkelte sogne. Asserballe, Augustenborg, Egen, Hagenbjærg og Hørup. — Se i øvrigt arkivalier for Sønderborg provsti i almindelighed p. 2051. — Kirkeklokkecirkulære 1918 (NM). — Museumsindberetninger af Erik Moltke 1957 og 1960, Poul Koch 1957 og Vibeke Michelsen 1960.

Haupt II, 393 ff. — Jørgen Paulsen: Augustenborg Slot, i Danske Slotte og Herregaarde IV, 1945, p. 617—28. — N. C. Nissen, i Den nordslesvigske Kirke II, 304 f. — Til litteratur om slottet se også Trap IX, 559, hvortil — foruden de i noterne nævnte værker — kan føjes Chr. Elling: Danske Herregaarde, 1942, p. 28 og 2. udg. 1948, p. 31.

[1] Ketting kronik 1898 tf. (ved embedet). [2] Jfr. Betænkning afgivet af Udvalget af 1. Nov. 1927 til Drøftelse af Muligheden af Augustenborg Slots Anvendelse for Sindssygevæsenet, 1928. [3] Den nordslesvigske Kirke II, 304 f. [4] Harald Langberg vil bringe Augustenborg i forbindelse med herregården Sandbjergs arkitekt, bygmester *C. A. Bohlsmann* (Hvem byggede Hvad, 1952, p. 159). — Peter Hirschfeld knytter, under henvisning til Windeby (Kreis Eckernförde), Augustenborg til *Johann Gottfried Rosenberg,* siden 1761 »Landbaumeister« i Slesvig (Herrenhäuser und Schlösser in Schleswig-Holstein. Deutscher Kunstverlag, 1953, p. 193). [5] Dagbogen p. 142. [6] Der Kirchenbau des Protestantismus von der Reformation bis zur Gegenwart. Herausgegeben von der Vereinigung Rerliner Architekten, Rerlin 1893, p. 38 f. [7] Abildgaard skriver (note 5): »den hertugelige Stoel og Damernes er indrettelige ligesom i Christiansborgs Kirke.« [8] Trap IX, 551. [9] Elias Voet: Merken van Haagsche Goud en Zilversmeden, s'Gravenhage 1941, p. 161. [10] De augustenborgske godser, etc. 1749—1851. Augustenburger Schlosskapelle etc. [11] Se nærmere: Else-Marie Boyhus, i SJyAarb. 1961 (under trykning). [12] Jfr. Niels Friis: Orgelbygning i Danmark, 1949, p. 174 og Organist- og Kantorembederne, red. af Axel Buchardt, 1953, p. 210 f. — 1907-orglet skal være en gave fra den tyske kejserinde Augusta Viktoria, der var augustenborgsk prinsesse (note 3). [13] Brødremenighedens arkiv V. A. R 13. [14] Note 3, jfr. Augustenborg kirkeinspektorat: 1855—1880. Kirkebygningerne etc. [15] Krigergrave p. 20 f., 43—52 og p. 93—102.